

Լեզուական հարցեր

ա. Արեւելահայերէն - արեւմտահայերէն

Հայերէն գրական լեզուն վաղ ժամանակներէ ի վեր ունեցել է, նաեւ միաժամանակ, այլազան դրսեւորումներ և արտայայտչական ու զարգացման տարբեր երանգներ: Այսպէս՝ յայտնի են Մաշտոցեան շրջանի չորս «դպրոց»ները (Եզնիկեան, Կորիւնեան, Բարսեղեան, Եփրեմեան), յունարան լեզուի ներքին զատորոշումները, միջին հայերէնի զանազան միտումները, եւլն.: Բայց արդի հայերէնի յատուկ երեւոյթ է երկու գրական լեզուատարբերակներու գոյութիւնը՝ յատկապէս ձեւաբանական ու շարահիւսական ուրոյն և հաստատ յատկանշումներով: Սոյն երեւոյթը, թէպէտեւ ըստ ինքեան ազգային հարստութիւն մը կը կազմէ, բայց կը ներկայացնէ նաեւ լուրջ հարցեր. այս հարցերի միջեւ լրջագոյնը այն է, որ՝ համաձայն լեզուական յեղաշրջումի անդիմագրաւելի օրէնքին, երկու լեզուատարբերակներու բնական յեղաշրջումը կրնայ առաջնորդել ուշ կամ կանուխ տարբեր լեզուներու կազմաւորման և փոխադարձ անհասկացողութեան: Այս պարագան ալ ինքնին նախադուրը կարող է կազմել էթնիկ կամ ազգային մի նոր ինքնութեան ձեւաւորումին: Բազմաթիւ նման պարագաներու կարգին, իբր առաւել հանրածանօթ օրինակ կրնանք յիշել նէոլատին լեզուներու և համապատասխան ժողովուրդներու կազմաւորման փուլերը, որոնք ակներեւ փաստ են ըսուածին:

Հարցին որեւէ ուղղութեամբ լուծումի հնարքներ որոնելու տրամադրութիւնը և կամ ընդհակառակն լուծման նկատմամբ անտարբերութիւնը ըստ ինքեան ո՛չ թէ լեզուական, այլ անդրալեզուական հարց է: Եթէ համոզուած ենք որ հայ ժողովուրդը պէտք է մնայ մէկ և միասնական ժողովուրդ, իր ազգային ինքնութեան հիմնական ու կենսական բնութագրով, ուրեմն անհրաժեշտ է այդ պարագային փնտոել լուծումի ուղիներ. այլապէս աւելորդ և անիմաստ է գլուխ յոգնեցնել: Համոզուած ըլլալով՝ հայ ժողովուրդի միութեան և միասնութեան անհրաժեշտութեան հիմնական հայեցակէտին, հարցին հեռանկարային լուծման ուղղութեամբ կը կատարեմ հետեւեալ առաջարկները:

1. Նախ կարելոր է գիտակցիլ, որ որեւէ լեզուական երեւոյթ ժամանակաւոր է, անդիմադարձօրէն ենթակայ փոփոխութեան՝ ժամանակի հոլովոյթի ընթացքին: Նոյնիման արեւելահայ և արեւմտահայ տարբերակներու յեղաշրջումը վերջին հարիւր-հարիւրհսան տարիներու ընթացքին կարիք չունի յաւելեալ փաստարկութեան:

2. Անիմաստ և անտեղի կը թուի արեւմտահայ բարբառի «վերացման» կամ չֆացման վարկածը: Արեւմտահայի կ'ըսեմ, քանի որ արեւելահայերէնը ունենալով պետական կոուան, տարբերակներէն մէկուն վերացման վարկածը անխուսափելիօրէն արեւմտահայերէնին կը դպչի:

3. Ներլեզուային փաստ է սակայն որ այսօր իսկ միջակ հայաստան մարդոց միջև, որոնք լեզուական մեկ կամ միւս տարբերակին կը պատկանին, լեզուական փոխադարձ շփումը շատ յաճախ փոխազդեցութիւններու յայտնի օրինակներ կ'ընծայէ: Գրական մակարդակի վրայ երկու տարբերակներու «ուղղախօսութեան» մղձաւանքն է որ կը խափանէ երեւոյթին գրականացումը, բացի գրեթէ անգիտակցաբար ստացուած և կիրառուած ազդեցութիւններէն: Ինձ թուում է, որ եթէ լեզուական շփումը կանոնաւոր ու յարատեւ ըլլար այլեւայլ լեզուախօսներու միջև, արդէն ինքնաբերաբար պիտի ուղղուէինք դէպի միասնական, համալրուած, կարելի է ասել՝ գրեթէ նոր լեզուատարբերակ մը: Մէկ օրինակ միայն տամ արեւմտահայերէնէ՝ չէզոք բայերու յարաճուն կրաւորականացումը նոյնիսկ ամենամաքակրօն, գրեթէ մոլեգին արեւմտահայերէնապաշտներու մօտ. այսպէս՝ *վարժուիլ, աննչուիլ, զբաղուիլ* եւ նման ձեւերու տիրող գործածութիւնը: Իսկ երբ գրականէն իջնենք առօրեայ խօսակցական հարթակին, նման երեւոյթներ - եւ փոխադարձաբար - շատ աւելի յաճախակի կը դառնան: Կը խորհիմ որ, անկախաբար բերուած օրինակէն, փոխադարձ ազդեցութիւններու սոյն երեւոյթը պէտք է փառալերել նաեւ գրական մակարդակի վրայ:

4. Աւելի յստակելու համար գաղափարը և փոխազդեցութիւններու գործընթացը, հարկ է նկատի ունենալ՝ որ լեզուատարբերակներու տարբերութիւնները կարելի բաժանել երկու հիմնական ստորոգումներու. *ա. ասութային. բ. կառուցային*: Առաջինները կը վերաբերին աւելի բառապաշարին և ասոյթներուն: Այս մարզին մէջ արդէն պէտք չէ եւ ոչ իսկ հարց գոյութիւն ունենայ ըստ ինքեան, քանի որ հայ լեզուի բառամբերքը մէկ է, թէպէտեւ ունենայ այս կամ այդ բառի կիրառութեան տարբեր յաճախականութիւն, ոչ միայն ըստ տեղերի, այլ նաեւ ըստ հեղինակների եւլն.: Այս երեւոյթը առկայ է մեր լեզուին մէջ ինչպէս ըսի, Մաշտոցեան օրերէն սկսեալ: Դարձեալ մէկ օրինակ միայն. *նուաք* բառի *բաժակի* իմաստով գործածութիւնը, որ յատուկ է Կորիւնի: Ուրեմն որեւէ հարց պէտք չէ յարուցանէ *ասել/ըսել, փառցած/անօրի, երթալ/գնալ, վարորդ/շարժավար* եւ որ ի կարգին ձեւերու կամ բառոյթներու այլազանութիւնը. թողունք որ նման երեւոյթ կայ նաեւ միեւնոյն անտարբերակաւոր լեզուներու ծիրում: Օր.՝ գերմաներէնում *denn/weil* իտալերէնում *officio/ufficio* եւլն.: Կարելի է թուել հարիւրաւոր նման օրինակներ:

Ինչ կը վերաբերի կառուցային տարբերակներուն, ասոնք էլ պէտք է բաժանել երկու ենթախումբերու. *ա. գուտ ձեւական. բ. գործառութային*: Առաջիններու իբր օրինակ կարելի է յիշել յոգնակի սեռականի տարբերութիւնը երկու լեզուահիւղերում, որոնց համար պէտք է զօրէ ինչ որ ասուեց ասութային տարբերութիւններու մասին: Իսկ գործառութային տարբերակներու հարցը մի քիչ աւելի դժուար կը ներկայանայ, այնու որ կը վերաբերի բայերու ժամանակների տարբեր գործառոյթներով ու

նշանակութեամբ կիրառման: Այս պարագային ալ սակայն հարցը պիտի չափազանց չբարդէի: Արեւելահայ ներկան՝ *-ու՛մ*՝ պիտի համալրէր խօսակցական արեւմտահայերէնին մեծ յանախականութեամբ գործածած խորթ և խժահունչ *-կոր-*ը, իրաւամբ վտարուած գրական լեզուէն:

Համոզուած եմ որ եթէ լեզուին քաջատեղեակ, վարպետ գրիչներ ուզեն կիրարկել այս սկզբունքները, թերեւս արդէն մի քանի տասնամեակի ընթացքում ունենանք արտայայտչական աւելի հարուստ հնարաւորութիւններով նոր լեզուատարբերակ մը, որ համադրէ և շահագործէ արեւելահայերէնի ու արեւմտահայերէնի արդէն նոյն հնարաւորութիւնները, փոխադարձաբար եւս աւելի նոխացնելով զանոնք:

5. Հուսկ անհրաժեշտ կը նկատեմ լեզուական կոմիտէի մը կազմութիւնը, նաեւ սփիւոքահայ, յատկապէս արեւմտահայ մասնագէտներու մասնակցութեամբ, ուրուագծելու համար լեզուական ուղղութիւններ և մանաւանդ հետապնդելու համար բառակերտումի անհրաժարելի գործը, որպէսզի միասնական աշխատանքն ու գործունէութիւնը նպաստէ գործնականօրէն միասնաւոր (ստանդարտ) բառապաշարի ու լեզուի կերտումին:

բ. «Ուղղագրութիւն» կամ գրելաձեւ

Անհրաժեշտ կը նկատեմ այս հարցին մէջ ընդունիլ իբր հիմնական սկզբունք կամ կոռուսն «դասական ուղղագրութիւն»ը, աւելի ճիշտ՝ գրելաձեւը: Այս սկզբունքը կարելի է բազմաթիւ պատճառաբանութիւններով փաստարկել: Ես այստեղ պիտի յիշեմ միայն մէկ հատը՝ որ ինձ հիմնականագոյնը կը թուի: Այդ գրելաձեւը մեզ մեր բովանդակ գրական-մշակութային անցեալին հետ կամրջող ոսկելարն է: Եւ միայն այդ գրելաձեւն է որ հնարաւոր պիտի դարձնէ Հայաստանի, այսինքն Մայր Հայրենիքի վարժարաններում գրաբարի՝ թէկուզ տարրական՝ ուսուցումը: Այլապէս դատապարտուած ենք տակաւ առ տակաւ, անզգալաբար, բայց նաեւ ճակատագրաբար, խզուելու մեր արմատներէն: Դարձեալ ազատ ենք, անշուշտ. բայց պէտք է գիտակցօրէն ստանձնենք մեր պատասխանատուութիւնը պատմութեան առջեւ: Բարեբախտաբար, նոյնիսկ Սովետական Հայաստանի վարիչները ժամանակին նշմարած են այս կէտը, երբ չեն յամառած «22 թուի առաջին փոփոխութեան վրայ, որ անկասկած աւելի հետեւողական էր գուտ հնչականութեան տեսանկիւնէն դիտուած, բայց բոլորովին կը հեռանար աւանդական գրելաձեւէն և հայ լեզուի պատմութեան ու զարգացման ներքին հոլովոյթէն:

Ընդունելով հանդերձ որպէս հիմնական սկզբունք՝ դասական ուղղագրութիւնը, անհրաժեշտ կը նկատեմ, սակայն, կատարել հետեւեալ նկատողութիւնները:

1. Սոյն գրելածները կարելի չէ առանց այլևայլի «մեսրոպեան» որակել, քանի որ պարզ է և հաւաստի՝ որ Մեսրոպ այդպէս չէ՛ գրած: Մէկ օրինակ միայն. *օ* և *ֆ* տառերու մուծումը, որոնցից առաջինը վտարեց ու ջնջեց մեսրոպեան *աւ*-ը:

2. «Սովետական» կամ «արեղեանական» գրելածնի ներմուծած փոփոխութիւններէն պէտք չէ չէ պահել բոլոր անոնք՝ որոնք կը խախտեն լեզուի էական համակարգը: Օր. է տառի ջնջումը բառամէջէն այդպիսին է, քանի որ անբացատրելի կը մնայ՝ թէ ինչո՞ւ լոժը նշանակող *սէր*-ի *ե*-ը կը փոխուի *ի*-ի (*սիբոյ*), իսկ այլուր կը մնայ *ե* (օր.՝ *սէր*-ունդ): Ընդհակառակն կարելի է, մերթ ցախընտրելի՝ պահել անոնք՝ որոնք համակարգը չեն խախտեր: Այսպիսին է օրինակի համար բառամէջի *-օ* տառի ջնջումը և փոխանակումը *-ո*-ով: Այս փոփոխութիւնը իսկական դիրացում մը առաջ բերած է, և որ շարունակականութեան միեւնոյն հունին վրայ է Միջին դարուն *-աւ*-էն *-օ*-յի անցումին հետ:

3. Արդի հայերէնի գրելածնի հարցը միակողմանի հարց չէ, այսինքն՝ միայն հայ ժողովուրդի հայաստանեան զանգուածին վրայ պարտականութիւններ դնող: Աւելի բարդ է: Եթէ նպատակը միասնական գրելածնն է, ուրեմն սփիւռֆահայերն ալ և յատկապէս արեւմտահայերը ունին նաեւ պարտականութիւններ: Իսկ եթէ նպատակը միասնականութեան հասնիլ չէ, դարձեալ աւելորդ է՝ կը կարծեմ՝ այդքան շունչ և մելան հատցնել:

Եթէ, ուրեմն, նպատակը միասնական գրելածնի հասնիլ է, ապա կը ներկայանայ իսկոյն օտար անուններու կամ բառերու հայերէնի մէջ ընկալման հարցը: Ամէնքս, այսօր, կը գրենք *կոմիտէ*, բայց *penicillin*-ը արդէն կը գրենք տարբեր: Առանց մտնելու իսկ պայթական ձայներու բարդ կալուածին մէջ, ոմանք կը գրեն *լագեր*, այլք՝ *լեզըր*, *լեյզըր*, *լէյզըր* և որ ի կարգին: Թողունք դարաւոր Անդրէաս-ը, Անտրէաս գրելու նման արեւմտահայերու յատուկ նորածնութիւնները:

Եթէ լատին տառեր գործածող եւրոպական ժողովուրդները իրարու անունները և փոխառեալ բառերը կը գրեն ըստ իրենց բնիկ ուղղագրութեան և կը հնչեն դարձեալ իրենց բնիկ հնչումով (օր. Իտալացին կը գրէ *De Gaulle* և կը հնչէ *De Gol* ըստ ֆրանսերէնի, չի հնչեր ըստ իտալերէնի), ինչո՞ւ նոյն բանը կարելի չըլլայ ընել հայերէնի մէջ, եթէ անպայման հարկ է հնչիւնն ալ նմանցնել: Բայց ինչո՞ւ արեւմտահայերս անհանգիստ չենք ըլլար՝ երբ արար աշխարհի Ամբրիչա-ն ըրեր ենք Ամբրիգա, Իտալիա-ն Իդալիա և որ ի կարգին: Իսկ այսօր կը նահանջենք միեւնոյն լուծումին դիմաց, որ միակն է որ կարենայ ապահովել միասնական գրելածն մը: Չմոռնանք որ հնչիւնները շատ աւելի արագ կը յեղաշրջին քան գրելածնները: Եթէ մեր գրելածնը ուզենք հնչիւններու վրայ հիմնել, ծայրը չենք հասնիր: Այստեղ հարկ է նշել որ արեւելահայերն ալ յաճախ կը տարուին իրենց ներկայ հնչիւններէն, փոխելով աւանդական դարաւոր գրելածնները. օր.՝ *նամիայ*,

փոխանակ ճամբայի, չլիշելու համար երեւանեան գովազդի մը վրայ
գրուած հարաժային-ը. անշուշտ տգէտի գործ, բայց արդէն ահագանգիչ ...

Հայր Լեւոն Զեքեան